

**Ս. ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ. Գրաբարի շարադասությունը (Մի.). «Գիտություն»
հրատ., Երևան, 2005, 254 էջ:**

Ժամանակակից հայոց լեզվաբանական ու քերականագիտական ուսումնասիրություններում հայոց լեզվի պատմության կարևոր հարցերին հետևողականորեն անդրադառնալու և գիտական արժեքավոր հետազոտություններ կատարելու իրողությունն անշուշտ արժանի է դրվատանքի:

Բացարձակ ճշմարտություն է նաև գրաբարի քերականական կառուցվածքի բազմաթիվ հարցերի հանգամանորեն հետազոտված լինելու և գիտական շրջանառության մեջ դրվելու իրողությունը, և հասկանալի է, որ այն չի կարելի համարել սպառիչ կամ ավարտուն, ընդհակառակն, համոզված ենք, որ դրանով միայն խոր հիմքեր են նետվել հետագա ուսումնասիրությունները շարունակելու համար:

Արդի հայերենագիտության չափազանց կարևոր խնդիրներից մեկն էլ հենց հին հայերենի պակաս ուսումնասիրված կամ չուսումնասիրված հարցերի հետազոտությունն է: Այս առումով խիստ անհրաժեշտ ու այժմեական է Սերգո Հայրապետյանի «Գրաբարի շարադասությունը (Միար)» ուսումնասիրությունը: Հեղինակը հայ քերականագիտության վերջին տասնամյակների ուսումնասիրություններում հայտնի դարձավ արդի հայերենի, հայոց լեզվի պատմությանը, հատկապես գրաբարին վերաբերող ուսումնասիրություններով ու գիտական հոդվածներով: Այս անգամ նա ուսումնասիրությանն էլ դարձրեց գրաբարի շարահյուսության մի մասնավոր իրողություն՝ *շարադասությունը*: Իսկ այն առավել մասնավորելով ու որոշակի դարձնելով՝ քննում է պարզ նախադասության շարադասությունը, ինչպես ընդգծում է հեղինակը. «... պարզ նախադասությունը՝ իր երկկազմ (յրիվ, թերի, համառոտ, ընդարձակ) և միակազմ կառուցվածքային տարբերակներով» (էջ 5):

Ընտրյալ թեման հեղինակի համար «խամ ու անմշակ անդաստան» չէ. գրքի ներածության բաժնում նա իրավացիորեն նշում է, որ գրաբարի շարադասության տարբեր հարցեր մի շարք հեղինակների կողմից (Գ. Ջահուկյան, Հ. Ավետիսյան, Ռ. Հովհաննիսյան, Վ. Քոսյան, Վ. Համբարձումյան, Էդ. Սկրտչյան, Մ. Մինասյան, Թ. Շահվերդյան, Գ. Խաչատրյան) քննությանն էլ դարձել: Ուստի հեղինակի առջև կարևոր խնդիր է ծառայում. արժևորելով և օգտագործելով գրաբարի շարադասությանը վերաբերող ուսումնասիրությունները՝ *նորովի քննել* այն, քանի որ գրաբարի շարահյուսության համակարգում «շարադասության հիմնահարցը հստակեցման և համակարգված ուսումնասիրության կարիք ունի» (էջ 6):

Հեղինակի մեթոդաբանությունը ձևավորված է ներածության բաժնում և առաջին գլխում, որն էլ հնարավորություն է ընձեռում հաջորդաբար քննել թեմային վերաբերող գլխավոր հարցերը: Այդ հիմնահարցերն ուսումնասիրության ելակետեր են, հետևապես մեկնաբանվում և հաստատվում են փաստերով: Գրանք են՝ ա. *Նախադասության շարադասական բաղադրիչներ*, որպիսիք են «ոչ միայն միակազմ կառույցի գերադաս անդամն ու երկկազմ նախադասության գլխավոր անդամները, այլև կրավորական կառույցի ներգործման խնդիրը, անցողական կառույցի տարատեսակներում նաև բուն և հետևանքի ուղիղ խնդիրները» (էջ 27): բ. *Շարադասության գործառույթ*. «շարադասությունը ոչ միայն ծառայում է նախադասության քերականական անդամատմանը, այլև երբեմն դառնում է դրա միակ շարահյուսական միջոցը» (էջ 34): գ. *Շարադասություն և հնչերանգ*. տրամաբանական կամ մտքի շեշտը հնչերանգի բաղադրամասերից է, ուստի կարևոր է նրանց փոխհարաբերությունների հաշվառումը: 4. *Ուղիղ և շրջուն շարադասություն*. ուղիղ շարադասությունը շարադասական միավորի «քերականորեն ամենանպատակահարմար դիրքն է», իսկ շրջունը սուկ ինվերսիա չէ. այն կապվում է նաև նախադասության միավորի «քերականական դիրքի» (ոչ թե բառի շարահյուսական գործառույթով որոշվող դիրքի) հետ, դրսևորելով «միայն այն փոփոխությունները, որոնք նախադասությամբ հաղորդվող մտքին տալիս են լրացուցիչ իմաստային կամ արտահայտչական նրբերանգներ» (էջ 41): ե. *Շարադասական կաղապարներ*. հիմքում Գ. Ջահուկյանի բնորոշումն է. «Կաղապարը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ խոսքի մեջ հնարավոր շարակարգային հարաբերությունների սխեման», ըստ որի՝ հեղինակը նախադասության շարադասության կաղապարումը կատարում է նրա միավորների՝ մասնագիտա-

կան գրականության մեջ ընդունված տառային անվանումներով՝ P – ստորոգյալ, S - ենթակա, O – խնդիր, A - պարագա, նաև որոշ միավորների լեզվաբանական եզրույթների կրճատ ձևերով, ինչպես՝ «Կոչ.» կոչական, «Չայն.»՝ ճայնարկություն և այլն (էջ 42): Առանձնակի բնութագրման է արժանանում գոյականական բառակապակցությունը, որը նախադասության շարադասական կադապարման ժամանակ դիտվում է իբրև շարադասական մեկ բաղադրիչ և առավելապես կարևորվում է գոյականական բառակապակցության ձևավորման տեսակետից, մինչդեռ ենթական, ստորոգյալը, ստորոգյալի խումբը և այլն (կոչ., ճայն.) գծային հաջորդականության փոփոխություններով հաճախ կարևորվում են նախադասության կառուցվածքի ձևավորման առումով և իրենց տեղաշարժերով գորու են առաջացնելու շարադասական այլ բաղադրիչների վերադասավորումներ:

Մրան հաջորդում են հետևյալ հարցադրումները. ինչի՞ց սկսել և ի՞նչ հերթականությամբ իրացնել գրաբարի պարզ նախադասության շարադասության վերլուծությունը: Պատասխանն արդարացի է. «նպատակահարմար է նման ուսումնասիրության ելակետ ընտրել երկկազմ լրիվ նախադասությունը» (էջ 44)՝ ենթակայի և ստորոգյալի դիրքափոխական լայն հնարավորություններով, այն դեպքում, երբ ենթակայի կամ նրա խմբի գեղչումը վիճակագրության համաձայն կրկնակի մեծացնում է նախադասության սկզբում ստորոգյալի հայտնվելու հավանականությունը կամ ստորոգյալի լրիվ գեղչմամբ թերի նախադասություններում ենթակա-խնդիր կամ ենթակա -պարագա հաջորդականությունը վեր է ածվում բացարձակ գերակշռող շարադասական տարբերակի:

Գրաբարի պարզ նախադասության շարադասության առանձնահատկությունների քննության ամենաարդյունավետ եղանակը կադապարային քննությունն է, որն էլ իրավացիորեն գործադրվում է աշխատանքում:

Երկրորդ գլխում ներկայացված են պատմողական նախադասությունների շարադասական կադապարները՝ ըստ ներգործական, կրավորական, և չեզոք կառուցվածքի նախադասությունների:

Ներգործական և կրավորական կառուցվածքի նախադասություններում շարադասական հիմնաբաղադրիչների՝ ենթակայի, ներգործական կամ կրավորական սեռի բայ-ստորոգյալի և սեռի խնդրի պարտադիր առկայության դեպքում գործում են վեցական շարադասական կադապարներ՝ $S \rightarrow P \rightarrow O$, $S \rightarrow P \rightarrow O$, $P \rightarrow S \rightarrow O$, $P \rightarrow O \rightarrow S$, $O \rightarrow P \rightarrow S$, $O \rightarrow S \rightarrow P$: Մրանք բնութագրվում են ամենայն մանրամասնությամբ, նաև որոշվում է յուրաքանչյուր կադապարի գործառական հաճախականությունը գրաբար բնագրերում, պարզվում են հիմնաբաղադրիչների շարադասական բազմաթիվ առանձնահատկություններ: Օրինակ, նկատվում է, որ դիտարկված 820 դերամուն ենթակաների 85%-ը նախադասության մեջ սկզբնային կամ ստորոգյալին նախորդող դիրք ունի, մինչդեռ առաջադաս է գոյական ենթակաների 42-44 %-ը միայն: Անդրադառնալով թեք հոլովներով ենթականեր ունեցող կառույցներին՝ Ս. Հայրապետյանը ճիշտ է նկատում, որ դրանք սեռային երկփեղկվածությունից խուսափելու արդյունք են և շարադասական - կադապարային բազմապիսի դրսևորումներ ունեն: Հարուստ և համոզիչ վկայություններով հաստատվում են նաև գրաբարի չեզոք կառույցների շարադասական-կադապարային երկու տարբերակներում ($S \rightarrow P$ և $P \rightarrow S$): հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության մանրամասները, որոնցում դրսևորվում են այդ միավորների գեղչման, ընդգծման, ընդմիջարկման և քերականական ու իմաստային հարաբերություններին առնչվող շարադասական առանձնահատկությունները:

Երրորդ գլուխը վերաբերում է բնության խնդրով կամ պարագայով գրաբարյան կառույցների շարադասությանը: Այստեղ մույնպես ուսումնասիրության հիմքում ընկած են պատմողական նախադասությունները: Մանրամասն բնութագրվում են հանգման, անջատման, միջոցի, վերաբերության, միասնության և այլ անուղղակի խնդիրներով, տեղի, ժամանակի, ձևի, չափ ու քանակի, պատճառի, նպատակի, հիմունքի, պայմանի պարագաներով շարադասական կադապարները: Մրանք քննությամբ վերաբերող եզրակացություններում հեղինակն իրավացիորեն ընդգծում է շարահյուսական նվազագույն կառույցի՝ բայական բառակապակցության շրջանակներից դուրս գալու և հարցը նախադասության շրջանակներում քննելու անհրաժեշտությունը՝ բնության

խնդիրներն ու պարագաները դիտելով իբրև նախադասության շարադասական բաղադրիչներ (էջ 135):

Մենագրության մեջ առաջին անգամ քննության առարկա են դարձել գրաբարի հատուկ (հրամայական, հարցական և բացականչական) հնչերանգով նախադասությունների շարադասական կաղապարները, որոնք աչքի են ընկնում ոչ միայն հնչերանգային, բաղադրիչների խոսքիմասային առանձնահատկություններով, մասնավորաբար սպասարկու բառերի յուրահատուկ գործածությամբ, այլև իրենց բավականին ինքնատիպ շարադասական կաղապարավորմամբ:

Հինգերորդ գլուխը հակիրճ է, վերաբերում է միակազմ նախադասությունների շարադասական կաղապարների քննությանը: Ունենալով միակազմ նախադասությունների ուսումնասիրության հենքը (գրաբարի միակազմ նախադասությունները հետազոտել է Գ. Խաչատրյանը)՝ Ս. Հայրապետյանը հանգամանորեն կանգ է առնում անվանական, բայական անդեմ և եղանակիչ միադիմի բայով կառույցների շարադասական դրսևորումների վրա:

Գրքի ամփոփման բաժինը բաղկացած է 14 կետերից, որոնցում գիտական պատշաճությամբ տրվում է քննարկված հարցերի բովանդակությունը. դրանք ստույգ եզրակացություններ են, որոնք բխում են տեսական հարցերի ինքնուրույն և թարգմանական գրականության բնագրային հարուստ փաստերով ու վիճակագրական հաշվառումներով կատարված հիմնավորումներից, որոնց ծանոթանալն իսկ կարող է անմիջական տպավորություն առաջացնել բարձր մակարդակով իրագործված սույն հետազոտության և նրա հեղինակի վերաբերյալ:

Գրքում նաև տեղ գտած մասնակի թերություններն ու տեխնիկական բնույթի մի քանի վրիպակները բոլորովին չեն ստվերում գրախոսվող աշխատանքի գիտական արժանիքները, որի պարագայում գիտական խոր համոզվածությամբ հավելում ենք:

Գրաբարի պարզ նախադասության շարադասության քննությունը կատարված է մասնագիտական խոր իմացությամբ ու ճշմարիտ մեկնաբանություններով, և արդյունքում արձանագրվել են նյութին վերաբերող գիտական համոզիչ բնութագրումներ ու եզրակացություններ:

Գիրքն ունի գործնական որոշակի արժեք. բնագրային հարուստ օրինակները, վիճակագրական հաշվարկները, շարադասական միավորների կաղապարման տվյալները և այլն գիտական շրջանառության մեջ են դրվում և չափազանց օգտակար են հայոց լեզվի պատմությամբ զբաղվողների, բանասեր ուսանողների համար:

Աշխատանքը՝ որպես գրաբարի պարզ նախադասության շարադասության մանրակրկիտ և ամբողջական հետազոտություն, հույժ անհրաժեշտ և օգտագործելի է նաև գրաբարի շարահյուսության ամբողջական ուսումնասիրության առումով: Ավարտենք մեր խոսքը. «Գրաբարի շարադասությունը (Մդար)» մենագրությունը հաջողված ուսումնասիրություն է, որը՝ որպես դոկտորական ատենախոսություն, միաժամանակ արժանացել է Հր. Աճառյանի անվ. լեզվաբանության ինստիտուտի գիտական աստիճաններ շնորհող մասնագիտական խորհրդի ամենաբարձր գնահատականին:

Է.Դ. ՄԿՐՏՉՅԱՆ

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարանի հայոց լեզվի ամբիոն